

OSVRT
IZLOŽBA "NARODNA MEDICINA"
U ETNOGRAFSKOM MUZEJU U ZAGREBU
I ETNOGRAFSKOM MUZEJU ISTRE U PAZINU

A lipo san vam govori da me boli!

(natpis na jednoj nadgrobnoj ploči)

Od studenog 2001. do ožujka 2002. godine u zagrebačkom Etnografskom muzeju održana je izložba pod naslovom 'Narodna medicina'. Na samom otvaranju 21. studenoga autorice, mr. sc. Aida Brenko i Mirjana Randić, istakle su kako je ta izložba najvažniji muzeološki projekt koji je Etnografski muzej poduzeo u 2002. godini. Po mnogočemu sama izložba zaslužuje takvu klasifikaciju.

Razgledavanje izložbe je jednako zanimljivo etnologima i pripadnicima srodnih profesija kao i široj publici. Priča koju nam sama izložba priča je zanimljiva, cjelovita i vrlo intrigantna.

Na samom početku izložbe, nakon jasno istaknute definicije zdravlja Svjetske zdravstvene organizacije, dočekuje vas zid ispisan sloganima i mislima koji govore o zdravlju i bolesti. Mnogi su vrlo duhoviti i bar ponekog ćete željeti upamtiti, a dobar primjer je naveden i u zaglavlju ovoga teksta.

Slijede iscjelitelji ili narodni liječnici koje autorice dijele u skupine prema tehnikama kojima se služe. Tako možete vidjeti ženu koja liječi premjeravanjem pređom, ženu koja namješta kosti i zglobove uz pomoć *kuhače* i četiri krumpira, zatim jednu koja namješta želudac i kralježnicu koristeći kuhinjski lončić, komad kruha i šibice, ženu koja skida uroke molitvom na vodu, muškarca koji liječi lomove kostiju maslinovim uljem i vlastoručno pripremljenim udlagama. Svi oni potječu iz raznih krajeva Hrvatske (sjeverozapadna Hrvatska, otok Krk) i baš kada ste pomislili da su već odavno mrtvi, a njihova znanja zaboravljena (iako vas fotografije u boji zbunjuju), pogledate o njima film i shvatite da oni danas žive i rade, liječeći sve koji im se obrate, od 7 do 77 godina starosti, i koje oni odrede kao 'pogodne' za njihove tehnike liječenja. Jedna od tehnika koje su prikazane na filmu je i tehnika liječenja puštanjem krvi. Nekada davno, zar ne? Moderna kupaonica, velika bijela kada i žena koja se kupa u vlastitoj, upravo puštenoj krvi i radi to jednom godišnje za "jačanje" i bolje zdravlje. Današnjica.

Sljedeća izložbena vitrina donosi sprave kojima se u prošlosti puštala krv i sav pribor kojim su se služili oni koji su puštali krv, a narod ih je najčešće nazivao *barbirima*. Nekad su postojala kupališta gdje su se u velikim limenim bazenima ispunjenima mješavinom vlastite krvi i vode kupali ljudi radi zdravlja, a poslije, nakon što je to

zabranjeno, *barbiri* su obilazili kuće i krv puštali potajno u staji ili nekoj od gospodarskih zgrada.

Zatim je tu i pribor kojim su se služili prvi kirurzi na ovim prostorima, uključujući razna kliješta za vađenje zubi i pribor za vađenje mokraćnih kamenaca.

Nakon ovih vrlo 'opipljivih' načina liječenja ulazite u svijet magije. I to doslovno: ulazite u muzeološki vrlo zanimljivo osmišljenu komoricu u kojoj se nalazi osnovni pribor za bacanje, skidanje i zaštitu od uroka. Možete vidjeti vrećicu od devine kože s iranskom zemljom koja se nosila za zaštitu od uroka, zatim masku koja se u iste svrhe rabila u obredima u Novoj Gvineji, zatim fetiš na pramcu kanua sa zapadnog Solomonskog otočja, kosti i koščice životinja za bacanje uroka, kuranske zapise (starije i moderne), a dok vi to razgledavate, vama će, vjerovali ili ne, skidati uroke! Za vrijeme boravka u komorici čut ćete prigušeni tekst kojime će vam iscjeliteljica s početka ove izložbe koja skida uroke molitvom na vodu upravo to i raditi.

Nakon toga ste se spremni suočiti s opasnostima koje prijete majci i novorođenčetu, pa su tu razne hamajlije, nakit i dječje kapice koje djecu štite od uroka. Slijede metode sprečavanja začeca, uključujući i prezervative od svinjskih crijeva i klip kukuruza koji je služio kao kalup za modeliranje prezervativa. Manje zabavne su i razne grančice i grane, jedva obrađene, te razni metalni i drveni štapići kojima su se obavljali pobačaji. Na početku izložbe je i fotografija šezdesetogodišnje žene s početka 20. stoljeća, koja je zbog dvadesetogodišnje pobačajne prakse dobila doživotnu kaznu zatvora. Uz drvene i metalne štapiće tu se nalazi i lišće različitog bilja i šibice. Vjerovalo se, naime, da gutanje pojedinih biljaka (kao što je, primjerice, peršin) i fosfornih glava šibica uzrokuje pobačaj.

Kraj prvog, i najzanimljivijeg, dijela izložbe prikazuje lijekove i metode liječenja najčešćih i najrasprostranjenijih bolesti.

U drugom dijelu izložbe prikazani su najvažniji sveci zaštitnici kojima su se ljudi obraćali u bolesti ili, jednostavno, kako bi sačuvali zdravlje. Izloženo je i mnogo *votiva* koje su ljudi kupovali ili sami izrađivali za zdravlje i zaštitu od bolesti pojedinih dijelova tijela. Iznimno je zanimljiv i vrijedan dio zagrebačkog postava izložbe bio i prikaz djelatnosti Škole narodnog zdravlja 'Andrija Štampar' iz Zagreba fotografijama i filmom koji su snimani početkom dvadesetog stoljeća u selima Hrvatske u okviru projekta zdravstvenog i higijenskog prosvjeđivanja ruralnog stanovništva. Iako su fotografije namještene, primjerice, na jednoj vidimo mladu ženu u svečanoj nošnji (!) koja kupa malu bebu u koritu, što je za etnografe školski primjer iščitavanja, odnosno, ispisivanja jedne kulture, na njima možemo vidjeti kako su se ljudi tada prali, kupali, odijevali, te brinuli o svom tijelu i zdravlju.

Ista izložba postavljena je i u Etnografskom muzeju Istre u Pazinu od ožujka 2003. godine. Prostor Etnografskog muzeja u Pazinu, koji se nalazi u obrambenoj tvrđavi iz sedamnaestog stoljeća, mnogo je zatvoreniji i intimniji i mnogo pogodniji za ovakvu izložbu. Priča o etnomedicini i etnomedicinskoj praksi u Hrvatskoj mnogo je vjerodostojnija u prostoru koji i svojim osvjetljenjem i unutrašnjim uređenjem (mali

prozori, drveni ili kameni pod) dočarava atmosferu prostora kuhinje, bolesničke sobe, tmurnih, tamnih sobičaka u kojima su bolesnici болоvali, liječili se, umirali. Intimnosti, koherentnosti, i konciznosti priče o etnomedicini, koju pokušava ispričati ova izložba, pridonosi i činjenica da su izložbene prostorije mnogo manje te tematski bolje odjeljuju pojedine dijelove izložbe.

Nedostatak obaju postava izložbe je svakako (ipak) premali broj legendi i objašnjenja, koja osuđuju posjetitelja koji ne zna mnogo o izloženoj temi, što jest i trebalo bi biti s velikom većinom, na vizualni dojam i na vlastitu dosjetljivost o uporabi i svrsi pojedinih izložbenih predmeta. Tako skupina posjetitelja ne uspijeva odgonetnuti čemu služi klip kukuruza postavljen u vitrini koja je tematski posvećena kontracepciji, a koji je svakako jedan od duhovitijih i 'pričljivijih' izložaka.

Izvrstan prilog izložbi jest veliki katalog *Narodna medicina*, koji izvanredno dobro prati izložbu, ali daje i teorijski, metodološki i povijesni pregled bavljenja ovom temom.

Autori kataloga, kao i ostali teoretičari koji se danas bave sličnim područjima, u prvome redu naglašavaju potrebu da se narodna medicina promatra u sklopu sociokulturnih znanosti (etnologije, sociokulturne antropologije) kao jedinstveni kulturni sustav, dakle, kao medicinski koncept unutar jedne kulture, a ne kao 'tradicijski, zaostali, praznovjerni' ostatak nestalih ili nestajućih kultura i načina života.

Katalog navodi i da su se etnolozi u Hrvatskoj medicinom bavili uglavnom usputno, te da postojeći radovi sadrže najčešće samo građu na razini opisa. Važno je napomenuti, međutim, da taj problem hrvatske etnologije nije vezan isključivo uz temu etnomedicine, već je problem skupljanja, ali ne i adekvatnog obrađivanja građe, vezan i uz mnoge druge etnološke teme. Razlozi takve 'sakupljačke' aktivnosti, ali ne i stvaranja odgovarajućih teorijskih podloga, leže u prvome redu u pokušaju cjelokupne srednjoeuropske etnologije da se sačuva, zabilježi, dokumentira jedna, već zapravo samim činom bilježenja i dokumentiranja, interpretirana i iskonstruirana stvarnost, a ne da se objasni, analizira i uklopi u postojeće oblike znanja i upotrijebi za sljedeća istraživanja. I zato se danas autori ovog kataloga, ili svi oni koji pokušavaju istraživati alternativno liječenje, homeopatiju, kiropraktiku, travarstvo, obraćanje radioestezistima, bioenergetičarima ili bilo kojim modernim i trenutno vrlo 'in' iscjeliteljima, ne mogu osloniti na već postojeće teorije o odnosu bolesnika prema bolesti i zdravlju, o kulturnoj važnosti tih pojmova, ili o mogućim razlozima sve manje popularnosti biomedicine, već moraju, na neki način, krenuti ispočetka i objasniti načine i metode kojima su se liječnici, svećenici, laici i/ili etnolozi bavili na području etnomedicine.

Problematiku 'novijih', odnosno, alternativnih oblika medicine, možemo promatrati kroz teoriju, kojom se bave etnolozi i/ili sociokulturni antropolozi, i kroz praksu, kojom se bave razni iscjelitelji.

Medicinska antropologija je svakako jedna od najvažnijih disciplina koje se trenutno bave medicinom kao kulturnim konceptom. Prema jednom trenutno vodećem teoretičaru, Donaldu Joralemonu, medicinska antropologija je poddisciplina

sociokulturne antropologije koja se bavi ljudskim iskustvom bolesti paradigama kulture, povijesti i evolucije, i koja, kao takva, ujedinjuje kulturna, biološka i primijenjena istraživanja. Kao četiri principa medicinske antropologije Joralemon navodi, prvo, da su biologija i kultura jednako važne u doživljavanju bolesti, drugo, da je politička ekonomija najvažniji epidemiološki čimbenik, treće, da je etnografija neophodna za razumijevanje ljudske patnje uzrokovane bolešću, te, četvrto, da medicinska antropologija ima široku primjenu u poboljšanju zdravstvene zaštite pripadnika pojedinih kultura.

Sociokulturna antropologija, kao znanstvena disciplina općenito, danas je suočena s procesom preispitivanja i samokritike. U pitanje se dovodi sam pojam etnografije kao znanstvene metode i kao etički ispravnog principa znanstvenog istraživanja. Mnogi predstavnici trenutno modernog vala kritičke antropologije dovode u pitanje cjelokupnu znanstvenu pretpostavku etno/sociokulturnoantropo/logije da ona prikuplja 'činjenice' o drugim kulturama, te naglašuju da su etnografski prikazi ipak samo 'tekstovi' koji, kao i svi ostali oblici naracije, otkrivaju kulturološku podlogu i osobne stavove autora. Sama pretpostavka etnografske objektivnosti, te načini pisanja koji su je pratili (izbjegavanje prvog lica jednine kako bi se postigla 'lingvistička' objektivnost i pisanje u prezentu koji je potpuno negirao vremenski slijed razvoja i promjena jedne kulture, odnosno, koji je u nepostojećoj svevremenosti ('uvijek') udaljavao druge kulture od zapadnjačke u vremenu i prostoru), promatrani su kao maska koja je omogućavala znanstvenicima iz bogatijih zemalja Zapada (u prvome redu kolonijalnih sila) da tretiraju pripadnike drugih kultura kao objekte istraživanja. Postavlja se i pitanje etnografskog autoriteta, odnosno etike samog terenskog istraživanja koje osvjetljuje problem nesrazmjera u odnosu između istraživača i istraživanih, u kojemu su moć i 'autoritet' na strani onog prvog, pa se automatski podrazumijeva inferiornost drugog.

Posebno 'osjetljiva' na takav razvoj sociokulturne antropologije bila je i medicinska antropologija/etnomedicina, koja je kao svoje polazište imala biomedicinu, koja je pak smatrana znanstveno neupitnom i jedinstvenom po apsolutnoj znanstvenoj utemeljenosti i, biološkim zakonima objašnjivoj, uspješnosti. Stoga je svojevrsna revolucija bilo shvaćanje medicine kao kulturološki određenog i determiniranog sustava koji je različit u pojedinim kulturama, koji se s vremenom mijenja i dopunjuje, koji je ovisan o političkim i gospodarskim čimbenicima, te prije svega, o odnosu i stavovima pacijenata prema samom sustavu i o odnosima moći unutar sustava.

Na kraju ovog 'teorijskog' bavljenja teorijom etnomedicine važno je napomenuti da trenutno vodeća teorijska razmatranja u sociokulturnoj antropologiji općenito uvelike utječu i to tako onda pojedine discipline unutar sebe same organiziraju svoja istraživanja i analiziraju rezultate. Tako će danas svima koji se bave područjem etnomedicine biti zanimljivo odgovoriti, osim na pitanja tko, što i kako liječi, čime će dobiti samo puki opis jedne kulture, i na pitanja koje značenje to liječenje ima za sudionike u njemu, kako se zajednica odnosi prema iscjeliteljima, što se smatra izvorom njihove iscjeliteljske moći, koji položaj iscjelitelj ima u zajednici, koje simbole (moći) koristi, koju je edukaciju prošao/la kako bi stekao potrebno znanje, može li se obogatiti liječeći ljude, itd., a čime,

osim pukog opisa, možemo dobiti i sustav značenja, simbola, koji se onda svjesno može interpretirati kao kulturni sustav. Stoga će biti jednako važno skupiti građu i podatke, kao i predočiti kritički odmak prema toj istoj građi u odnosu na one koji su je skupljali, na vrijeme kad je skupljana, na način na koji je skupljana, te, svakako, kako je prikupljena građa prikazana i interpretirana.

U tom smislu bi se izložba *Narodne medicine* mogla proširiti tako da uključuje i alternativne iscjelitelje koji su danas vrlo brojni i prisutni u našoj svakodnevnici, čime bi prekinula strogu podjelu na tradicijsko/ruralno/egzotično/nekada i na moderno/urbano/ /svakodnevno/sada, koja već godinama nepotrebno dijeli etnologiju i sociokulturnu antropologiju. Stoga se i u samom nazivu izložbe mogao izbjeći atribut *narodna* u značenju 'tradijska', 'neznanstvena', i zamijeniti jednostavno prefiksom etno- (etnomedicina), pa bismo dobili europsku inačicu medicinske antropologije, koja potpuno u skladu i na tragu medicinskoantropoloških teorija istražuje kulturnu cjelokupnost. Ili se mogao upotrijebiti još mnogo neutralniji naslov, *Kultura i medicina*, što bi onda bez nekih disciplinskih i institucionalnih razlika obuhvatilo cjelokupnu problematiku medicinskih sustava kao kulturnih sustava, a ne sustava koji su strogo znanstveno utemeljeni i određeni neupitnim biološkom zakonitostima.

Tanja Bukovčan Žufika